

Тема: «Манас» – улуу эпос

Сабактын максаты:

- А) Окуучулар Манас баатыр жөнүндө кенен билишет
- Б) Окуучуларды эр-жүрөк, патриот болууга үндөө
- В) Окуучулар өз мекенин көз карагиндей сактоого тарбияланышат

Манас тууралуу маалымат

Туулган жери	Алтай
Жумуш тармагы	Кыргыз элинин коргогон баатыр
Багыты	Жакшылык
Үй-бүлөсү	
Атасы	Жакып
Апасы	Чыйырды
Аялы	Каныкей жана Акылай
Балдары	Баласы: Семетей Небереси: Сейтек
Адабиятта жана маданиятта	
Эпостордо	«Манас» эпосу
Касиеттери	
Тайманбас эр жүрөк ошондой эле аргымагы Аккула тайганы Кумайык	
Байланышкан каармандар	
Алманбет, Бакай, Чубака, Сыргак, Көкчө, Жамгырчы, Үрбү, Музбурчак, Жети – Суудан, Санжыбек, Төштүк	

«Манас» – улуу эпос

I

Элдик театрдын эң башкы үлгүсү – «Манас»

«Манас» айтып жатканда манасчы бир эле мезгилде театр, бир эле мезгилде импровизатор, бир эле мезгилде актёр болуп аткарат. Манасчы окуяларды өзү аралашып жүргөндөй кылып айтат. Аны угуп отурган эл окуяны кино көргөндөй элестетчү экен.

Саякбай Каралаев айтып жатканда күн күркүрөп, шамал болуп, кадимки Манас жанына келип калгандай сезилчү экен. Манастын чоролору минген тулпарлардын дүбүртү угулуп турган дешет.

Ошондуктан казак элинин белгилүү жазуучусу Мухтар Ауэзов Саякбай Каралаевди «XX кылымдын Гомери» деп айткан.

Саякбай кандайча манасчы болуп калган?

II

Белгилүү кыргыз кинорежиссёру Болот Шамшиевдин эскерүүсүнөн: «Белгилүү манасчы жөнүндө даректүү фильм – менин дипломдук ишим болгон. Жашым 23 тө болсо да, аксакалдан кандайча манасчы болгонун сураганга мээм жетпептир.

Саякбай Каралаев 17 жашында түш көргөн. Анын түшүнө Манас, Каныкей, Бакай кирип, «Манас» айтууга батасын беришкен. Ошондон кийин Саякбай Каралаев «Манас» айтып калыптыр.

«Келечек үчүн диалог» китебинен

III

Көлөм жагынан «Манаска» дүйнөдө эч бир эпос тең келбейт. Көлөмү боюнча кыргыздын «Манас» эпосу – гректердин «Илиада» менен Одиссейинен» 20 эсеге, Индиянын «Махабхарат» эпосунан 2,5 эсеге чоң.

УЛУУ “МАНАС” ЭПОСУ

Айың менен күнүңдүн
Бир өзүнөн бүткөндөй.
Асман менен жериңдин
Тирөөсүнөн бүткөндөй.

Кызык экен, окуп кой

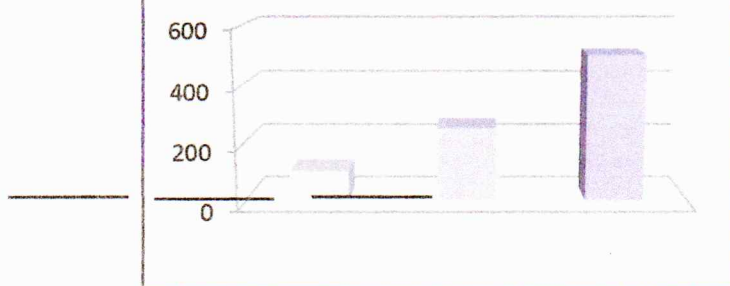
Билесиңерби, балдар!

“Манасты” күн дебей,
түн дебей, тамак ичпей,
уктабай толук айтса, бир
айда бүтөт экен.

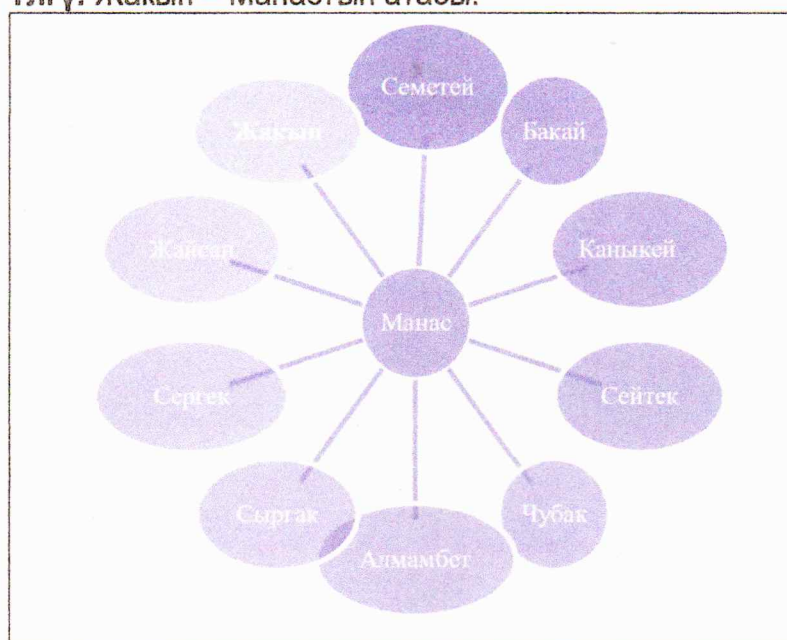

500 сомго С.Каралаевдин
... (эмнеси?) түшүрүлгөн.

Көлөмү боюнча

Үлгү: Жакып – Манастын атасы.

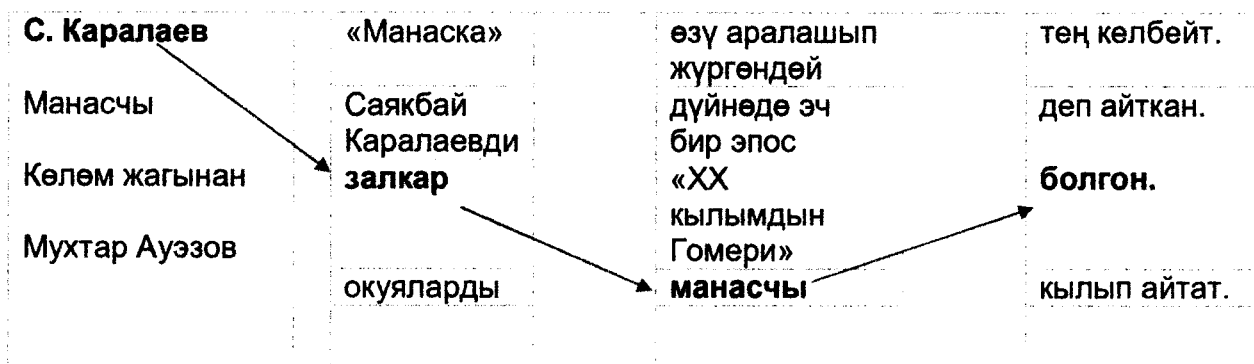

Минген аттары:

Манастын аты – Аккула
 Алмамбеттин аты – Сарала
 Чубактын аты – Көгала
 Коңурбайдын аты – Алгара
 Кошойдун аты – Чоң Сары

Жакын адамдардын аттары:

Бакай – акылман
 Каныкей – жары
 Семетей – баласы
 Сейтек – небереси
 Алмамбет – досу
 Ажыбай – тилмеч
 Чубак – баатыр
 Сыргак – чалгынчы
 Серек – кароолчу
 Жайсаң ырчы

Жуптарда кеңешип, сүйлөмдөрдү маанисине карай байланыштыргыла.

«Манас» айтып жатканда манасчы бир эле мезгилде...
 Манасчы окуяларды ...
 Аны угуп отурган эл...
 С. Каралаев айтып жатканда...
 Ошондуктан казак элинин белгилүү жазуучусу Мухтар Ауэзов...

... күн күркүрөп, шамал болуп, кадимки Манас жанына келип калгандай сезилчү экен.
 ... өзү аралашып жүргөндөй кылып айтат.
 ... Саякбай Каралаевди «XX кылымдын Гомери» деп айткан.
 ... окуяны кино көргөндөй элестетчү экен.
 ... театр, импровизатор, актёр болуп аткарат.

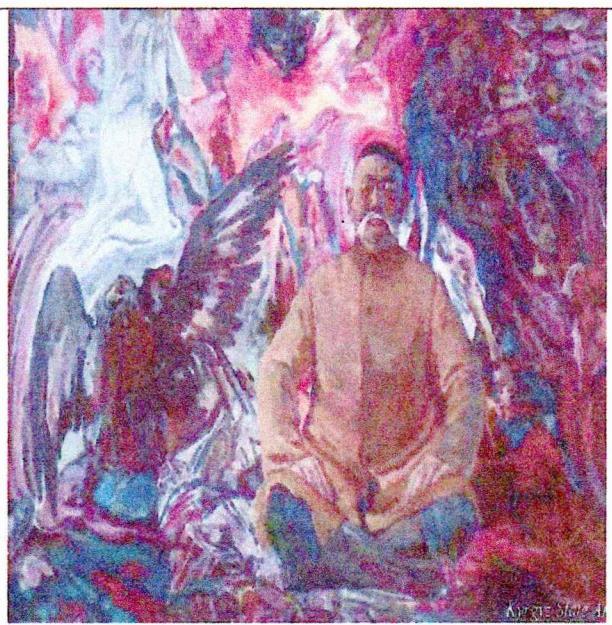
Саякбай Каралаев – улуу манасчы

Саякбай Каралаев Тон районунун Семиз-Бел айылында 1894-жылдын 7-сентябрында туулган. Анын манасчылык таланты балалык кезинде чоң апасы Дакиштин таасири астында ойгонгон. 1918-жылдан баштап С. Каралаев «Манас» эпосунан үзүндүлөрдү өз алдынча айта баштаган. 1924-жылы ал белгилүү манасчы Чоюке Өмүровго жолугуп, бир нече жылдар ичинде андан «Манас» эпосун айтууну үйрөнгөн. С. Каралаев өзүнүн эскерүүлөрүндө белгилүү манасчы Акылбек жөнүндө дагы өзүнүн устаты катары эскерген. 1930-жылдан көрүнүктүү манасчы болуп эсептелген.

Аны 1936-жылы Кыргыз мамлекеттик филармониясына «Манас» айтуучу катарында кабыл алышкан. Улуу манасчынын айтуусу боюнча «Манас» эпосу жазылып алынган.

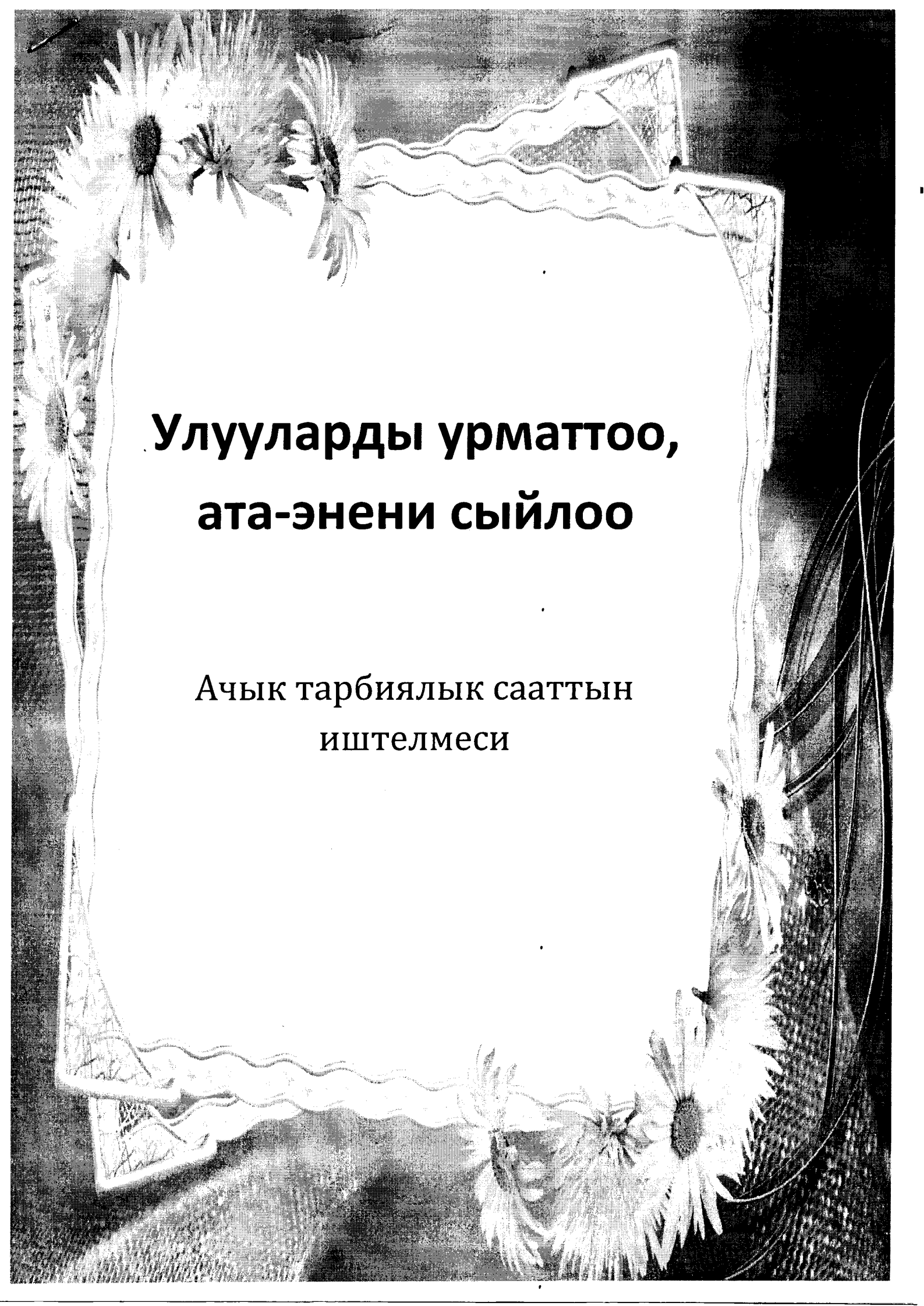
С. Каралаевдин толук варианты боюнча «Манас» эпосун жазуу иши 1935-жылы башталып, 1937-жылы үчилтиктин биринчи бөлүгү, кийин «Семетей», «Сейтек» жазылып алынган. Мурда белгисиз болгон Кенендин, Алымсарыктын жана Кулансарыктын окуялары эпостун уландысы болгон. «Манас» эпосунун бул вариантынын жалпы көлөмү 500553 ыр саптарын түзгөн. Дүйнө элдеринин эпостору менен салыштырганда көлөмү боюнча Гомердин «Илиада» жана «Одиссеясынан» 20 эсе, «Шахнамеден» 5 эсе, «Махабхаратадан» 2 эсе чоң.

С. Каралаев «Манас» эпосун бир нече айлар бою үзгүлтүксүз аткара алган. Аны ХХ кылымдын Гомери деп аташкан.

Окшоштуктар	Айырмачылыктар
<p><i>Үлгү:</i> 1-окшоштук. С.Каралаев – улуу манасчы, эки сүрөттө тең ал отурган калыбында тартылган.</p>	<p>Эки сүрөттүн айырмачылыгы: С. Каралаев биринчи сүрөттө отурат, ал эми экинчисинде «Манас» айтып жатат.</p>

<p>1</p> <p>5</p> <p>10</p> <p>15</p> <p>20</p> <p>25</p> <p>30</p> <p>35</p>	<p>1959-жылы Москвадан окууну бүтүрүп, элге жаңыдан кайткан кезим. Партия мектебинин угуучулары Саякбай Каралаев, Карамолдо Орозов сыяктуу кыргыздын аты чулу алптарын чакырып, атайы жолугушуу өткөрүштү. Угуучулар жалаң кыргыздар эмес, арасында орус, немец аралаш түрдүү улуттун өкүлдөрү бар эле. Ал эми манасчылар менен өнөрпоздордун көпчүлүгү орусча билишпейт. Эки ортодо котормочу болдум. Кезек Саякбайга келди.</p> <p>– «Манасты» канча жашыңыздан баштап айта баштадыңыз? Алгачкы устатыңыз ким? Бир кишинин башына ушунча ташкындаган ырлар кантип баткан? – дешип жыйындагылар суроону үстөкө-босток жаадырып жатышат.</p> <p>–Бала кезимде кой кайтарып жүрүп бир теректин түбүнө уктап калыпмын, – деп баштады аңгемесин С.Каралаев. – Бешим ченде ат дүбүртүнөн ойгонуп кеттим. Уйкулуу көзүмдү ачсам, туура мага карай аргымакчан бир зор алыбеттүү киши чымын-куюн болуп келе жатат. Колундагы найзасы күнгө чагылышып, жарк-журк этет. Тулпарынын эки көзү оттой жанып, ооздугун карс- курс чайнайт. Омуроолотуп келип тизгин тартты. Ашыкпай атынан түштү да:</p> <p>–Эй, бала, бул жатышың кандай? – деди.</p>	<p>40</p> <p>45</p> <p>50</p> <p>55</p> <p>60</p> <p>65</p> <p>70</p> <p>75</p> <p>– Уктап калыпмын. – Сенин озуңа зор бакыт куюлат. Мындан ары сен «Манасты» айтасың. Кана, ач оозунду! Оозумду ачсам, алиги адам заарын бүркүп жибергени. Ак маржандай куюлган көбүктүн оозумда буркураганы ушунчалык, тумчугуп кала жаздадым ... А-бу дегиче аттуу киши көздөн кайым болду. Мага жолуккан адам арбак, балким, кыдыр чыгар, ошондон баштап «Манасты» айтып кеттим... С. Каралаев аңгемесин токтотор эмес, мен айткандарын калтырбай которуп олтурдум. Окуянын так ушул жерине келгенде чекем тердеп, буйдалдым. Сөзмө-сөз которсом, көпчүлүктүн ичинде аялдар да отурушат. Башка улуттун өкүлдөрү «арбак», «кыдыр» дегендердин маанисин анча түшүнө бербеши ыктымал. Айлам кетип, акыры окуянын күчөгөн жерин «оозума түкүрдү» деп котордум. Мунун өзү да угуп отургандарга оңой таасир эткен жок. Андан бери канчалаган жылдар өттү. Бул тууралуу эч кимге ооз ачкан эмесмин. Жөн гана жакында өткөн Белгиядагы бир жолугушуу учурунда С.Каралаевге байланыштуу окуяны ошол болгон абалында баяндап бердим. Бир француз калемгери: – Муну неге айтпай жүргөнсүз? Эң керемет жери ушул эмеспи? – деп айран таң калбаспы. (Ч. Айтматов «Аскада калган аңчынын ыйы»)</p>
---	--	--

**Улууларды урматтоо,
ата-энени сыйлоо**

Ачык тарбиялык сааттын
иштелмеси

Улууларды урматтоо, ата-энени сыйлоо

Сабактын максаты: Ата-энеге кайрымдуу болууга тарбияланып, адамдык асыл сапаттар калыптанат. Түрмуштагы оң, терс жагдайларга карата баамчылдык сезимдери, көз караштары өнүгүп, өз алдынча ой жүгүртүүгө багыт алышат.

Сабактын жабдылышы: сүрөт, планшет, магнитофон же комуз.

Сабактын жүрүшү: 1. Уюштуруу иштери. Сабакка окуучулардын ата-энелери да чакырылат, анткени бардык эле учурда ата-эне менен баланын ортосунда түрмуштук жагдайлар туурасында же өз ара мамилелер жөнүндө ачык айрым аңгемелешүүлөр боло бербейт. Демек, бул жерде ата-эне баласы жөнүндө, баласы ата-энеси жөнүндөгү ойлор айтылмачкы. Ошондой эле ата-эне баласынын ой жүгүртүүсүнө, жооп беришине баам салат.

Мугалим: Ар бир ата-эне балам чоңоюп, эрезеге жетсе, адам болсо деп тилейт: баласын тамак-аш, кийим-кечек менен камсыз кылат, тарбия -таалим берип өстүрөт. Бул олтурган балдарыбызга тамак-аш, кийим-кечек бербесек да да ушулар акыл-эстүү болуп, өзүлөрүн тартиптүү алып жүрсө экен, адамдагы асыл сапаттарга ээ болуп, өзүнө караган, ата-энесин, анан элин баккан уулдардан болсо деген тилекти биз, мугалимдер да тилейбиз. Айтабыз. “Кулактууга бир сөз ” дейт элибизде. Үйдөн ата-эне айтса, мектептен биз мугалимдер айтсак эстүүсү илип кетээр. Ата-эненин балага болгон мээрим чексиз, көргөн камкордугу, келечегинен күткөн үмүтү чоң. Баласы:-Ата, сен мени чын эле жакшы көрөсүңбү? Атасы: -Балам, менин сени канчалык деңгээлде жакшы көрөөрүмдү өзүң балалуу болгондон кийин гана даанарак түшүнөсүң! Ошондон бери: “Балам балалуу болгондо билээрсиң!” деген лакап калыптыр. Атаң менен энең сенин бактылуу балалыгың, кайгы капасыз жаштык чагың үчүн кам көрүп, окуп билим алышыңа эмгекке үйрөнүп, акыл- эстүү болуп чоңоюшуңа ыңгайлуу шарттарды түзөт. Илгеркилерден “ата-энеңди сыйласаң, өз балаңдан сый көрөсүң” деген сөз калган. Маселен, үй-бүлөдө чоң ата, чоң эне, уул-келини, небере чогуу жашайт дейли. Ата-энесине астейдил мамиле кылып, аларды сыйлап, барктап олтурган ата-энеге баласы да ошондой мамиле кылат. Сүрөт менен иштөө: Ушул жерде окуучуларга Л.Н.Толстойдун аңгемесине карата тартылган сүрөт көрсөтүлөт. Сүрөттө чоң ата, уул-келини жана небереси тартылган. Баланын атасы, апасы столдо тамак ичип олтурушат, ал эми чоң атасын столго чогуу олтургузушкан эмес. Анткени ал калтырап, тамакты төгүп-чачып калгандыктан өзүнчө олтургузуп коюшкан. Бала четте олтуруп алып жыгачтан бир нерсе жасап жатат.

Атасы сурайт: Балам, сен эмне жасап жатасың?

Баласы: Мен жыгачтан табак жасап жатамын ата, сен картайганда ошого тамак куюп беремин.

Мугалим:Көрдүңөрбү балдар, ата-энеге кандай мамиле кылсаң, өз балаңдан ошондой мамилени күтүшүң керек. Баланын өз ата-энесин сыйлап өтүүсү эң чоң ыймандык касиеттерден. Биз ата-энебиз жөнүндө билебизби? Алар ким, бизди кандай көрөт? Келгиле, чогуу талкуулап көрөлү.

Талкуудан кийин төмөнкү планшет илинет.

1. Ата-энең ыйык жана ардактуу, билесиңби?
2. Ал сенин эң жакын адамың, билесиңби?
3. Сен канчалык оорукчан, түрү суук, майып болсоң да сени эч кимге алмаштырбайт, билесиңби?

4. Сен орой, ичкич, жолу болбогон адам болсоң да сени бүт дити менен коргоп, сен үчүн сыздап өтөт, билесиңби?

5. Сенин кыйнчылыгыңды мойну менен көтөрүп, кайгы – касиретине жүрөгү канап азап чегет, билесиңби?

6. Сенин ийгилигиңе бүт дити менен кубана билет, билесиңби?

7. Түрмушта өз ордуңду таппай калсаң, өмүрү өткөнчө сенин убайыңды тартат, билесиңби?

8. Сага сенден да артык күйөт, өзү кийбесе да сени кийсин дейт, өзү ичпесе да сени ичсин дейт, билесиңби?

9. Эгер ооруп калсаң сенден көрө өзүлөрүнүн ооруганын артык көрөт, билесиңби?

10. Сенин балдарыңды сенден өзүңдөн кем көрбөйт, билесиңби?

11. Өзүңдө болбогон кымбат буюмду сенде болсун дейт, билесиңби?

Суроо: Мына ушундай эң ыйык, ардактуу дүйнөдөгү эң жакын адамыбыз ата-эненин чексиз мээримине эмне кылсак урмат, сый көрсөткөн болбуз, канткенде ыраазы кылабыз?

Жооп: Окуучулардын жоопторун угуп, анан доскадагы жазылганды ачып, окуп берүү: - Ата-энеңе каяша айтпа; - Алардын сөзүн эки кылба; - Тилин алып айтканын аткар; - Тамакка алардан озунуп кол салба; - Колуңдан келген жардамыңды аяба; - Ата-энеңдин жеңилин жерден, оорун колдон ал; - Ата-энең ооруп калса ага бардык дитиң менен жардамыңды көрсөт; - Алар карыган кезде бапестеп бак; - Орой сөз сүйлөбө, көңүлүн оорутпа; - Бардык жакшы нерсеңди ата-энеңе арна; - Жасаган тамагыңды алдын-ала ата-энеңе бер; - Тиешелүү майрамдарда биринчи белекти ата-энеңе арна. Макалдар “Ата-эне сыйлаган абийир табат”. “Эне сыйлаган элине жагат”. “Алты күн ачка калсаң да атаңды сыйла” ж.б. Окуучулар, ата-энелер жөнүндө макалдарды айтышып толукташат.

Мугалим: Түрмушта ар түрдүү жагдайлар, тагдырлар кездешет. Ата-энесин бакпай карылар үйүнө жеткиргендер, ата-энесине сөзү, колу тийгендер бар экени белгилүү.

Эмесе акын Болуш Керимбаевдин төмөнкү эки ырына көңүл буралык. Эки окуучу көркөм окуп беришет.

1-окуучу “Таш боорлор кандай немесиң” Ээндеп айдап кемесин, Элимдин үкпай жемесин. Карыптар кайрым жайына, Жеткирди кызы – энесин! Жалбарып ыйлап турса да, Желдей көрбөй кеңешин. Акылдап алган сүйүнүп, Ашкансып тоону белесин. Алкаган ыйман батасын, Агарткан кирсиз жакасын. Карыптар кайрым жайына, Жеткирди жигит – атасын! Эрдик жасап койгонсуп, Эсине албай катасын. Таш боор уулун өстүргөн, Түрмушка чексиз капасың! Жоруктан – жорук кубалап, Жоготуп сулуу элесиң, Тагдырлар менен ойногон, Таш боорлор кандай немесиң?!...

2-окуучу: “Шаар эмес кыштактан” Бүрүшкөн жазбай денесин, Бүтүнүн тагдыр ченесин. Уу тилин тартпай агытып, Ургандар чыгат энесин. Шаар эмес кыштактан, “Шаан - шөкөтүн” көрөсүң. Тарттырып түрмуш жапасын, Кайнатып кандуу капасын. Сакалдан сүйрөп жулгулап, Сабашкан бар атасын. Көрүнүп жатса кашкайып Көмүскө кайда катасың?

Андан кийин магнитофонго жазылган К.Алмазбековдун “Эненин арманы” отургандарга үктүрүлат же бир окуучу комуз менен ошол ырды аткарып берет. Балдарыбыз кайрымдуу болсун, ата-энелер ар дайым камкордукта, багууда болсун, балдар ата-энеден ажырабасын деп сабакты бүтүрөбүз.